

Rákosi Jenő nyelve

Írta Harsányi Zsolt

Caruso könyvet írt az éneklés művészetéről. Pontos, ügyes kis könyv, csak egyet nem lehet megtudni belőle: hogyan lehet úgy énekelni, mint azt Caruso tudta. Az a kezdő író, aki Rákosi Jenő háromkötetes önéletrajzát elolvassa, egy nagy szellem izgalmas életmeséjével lesz gazdagabb, de hiába keres feleletet arra a kérdésre, hogy hogyan lehet így írni megtanulni. Sok mindenre megtaníthatott bennünket a magyar nyelv Carusója, de hogy hogyan kell tehetségesnek lenni, azt az ő könyvéből sem tanulhatjuk meg, azt nem is taníthatja senki. Görnyedhetnek ráncolt homlokú vegyészek nemzedékei évszázadokon át az alkímia babonás görebei fölé, aminek titkát ők keresik és nem találják, az egyszerűen és természetesen fordul ki a szántalp alatt elmálló alaszakai rögből: arany. Nyúlj le érte, vedd a kezébe és tünődj rajta, nincsen nála egyszerűbb és természetesebb valami. De titokzatosabb sincsen. Aki a tehetség eredetének végére akarna járni, az nem kisebb feladatra vállalkoznék, mint megoldani azt a rejtelmet, hogy hogyan képes valaki teremteni. A tehetség az Isten rokona, tehát megfejthetetlen. A magyar nemzet sors-szekeérének mélyszántású kerékráfja alatt egy marék rög fordult ki a dunántúli humuszból: színarany. Ez a föld nemcsak békességes bort és búzát tud sarjasztani magából, hanem ilyen aranyat is.

Többet, mint aranyat: csodát. Gondoljuk csak meg. Van egy Ignaz Vogel von Weissenfeld nevű fiatalember Pfälzban, aki hírért is alig hallhatta Magyarországnak. Ez az Ignaz Vogel – német a csontja velejéig, – elmenekül hazájából, mert közeledik Napoleon, akinek első dolga lesz újoncozni. Ignaz Vogel céltalanul csatangol keletnek és megáll egy ki mondhatatlan nevű magyar városban, Érsekújvárott. Valahogy társaságba kerül egy estélyen, megkedvelik, itt marasztalják jószágigazgatói állásban. Letelepszik, elveszi egy itt lakó, de még egészen német, Néppel nevű patricius-familia leányát. Ignaz Vogel és Fräulein Néppel leánya a család német kultúrájában felnevelkedvén, feleségül megy egy Kremsner nevű, ugyancsak német származású gazdatiszthez. Német ebben a körben minden hagyomány, a polcokon sorakozó könyvek mind németek. És íme: a Pfälzből idefutott Ignaz Vogel és a Neppel-leány unokája, a Vogel-leány és Kremsner fia nem más, mint Rákosi Jenő. Vogeltől, Neppertől, Kremsnertől két lépés az a Rákosi Jenő, aki Magyarországon

évtizedeken keresztül legjobban tudott magyarul, aki a harmincmillió magyar imperialista polilikáját megálmodja, aki nem fogad el ordót, mert azt az udvari szabályok szerint németül kellene megköszönni, aki Budapesten megöli a német színészetet.

„Én azt tartom, – mondja ő maga, – manapság, mikor Európában alig találni tiszta, keveretlen fajt, a faji jelleget ember és nemzet a nyelvtől kapja. Az emberek gondolkozását, észjárását, szokásait, modorát mind a nyelve dirigálja. A nyelv szerkezetében, törvényeiben, hangrendszerében rejlik valamely titokzatos erő, amely formálja annak az embernek a lényét, akinek agyvelejét először foglalja el. A gyermek beszedi és úgyszólván beülteti, amint a fogalmakat tanulgatja, érintetlen agyvelejébe a nyelv szerkezetét, egész logikáját, eredeti rendszerét és ahhoz alakul. Mert lehetetlen az, hogy még fizikai tekintetben is bizonyos átalakuláson ne menjen keresztül az az agyvelő, amelybe befészkelődnek a szók, formák és törvények, melyek szerint valamely nép a maga nyelvét kialakította. Ez az átformálódás jelenti nekem a fajt.”

Ez a pár sor érdekes ajtót nyit a nagy elme fejlődéséhez. Ő csak egy hosszú töprengés végső tételét közli velünk, de a konklúzió előtt nem nehéz meglátni a kérdést, amelyet nyitott szemmel önmagának szegezett: hogyan lehet az, hogy ő, német elődök közvetlen ivadéka, egyszerre és ennyire magyar? Ő volt családjában az első, aki eszmélő korától magyar szóra kapott, s ezt veti okul, mikor – ki tudja, hány esztendő magányos tünődései után – levonja a tételt: minden fajtát nyelve alakít ki. Ez a vakmerő antropológia ábrándosnak és túllontúl laikusnak tetszhetik. Pedig vaktában fogadni lehet rá, hogy mélyebb és magvasabb gondolat van benne, mint a divatozó fajelméletek délibábjaiban. Nem ártana, ha a hivatalos embertan feljegyezné ezt a meghökkentő gondolatot azok közé, amelyekkel foglalkoznia kell, hiszen a nagy írók intuíciója mindig fölérő fényű volt a tudósok eredményeivel. Az ilyen intuíció igazi forráskereső varázsvessző, s ha Goethe rá tudott mutatni arra a pontra, ahol csak ásní kellett, hogy egy helyes színelmélet kibuggyanjon a tudomány földjéből, Rákosi is érdemes felfigyelni, mikor egyelőre felderítetlen kérdések területén megérez egy fűrésra érdemes pontot. Ámbar az a tudomány, amely ma még semmiféle fizikai elváltozást nem tud találni az elmebeteg agyában, máról-holnapra aligha fog tisztázni egy akkora biológiai kérdést, mint a nyelv és fajalakulás összefüggése és ha majd tisztázza is, aligha fog abból kisülni, hogy egy fajtát csak anyanyelve formál, semmi más. Hiszen az amerikai biológia, megtanított bennünket arra a csodára, hogy alkalmazkodóbb képességű fajok kivándorlóit, ha az Egyesült-Államokba kerülnek, meglepően kevés emberöltő alatt felveszik az indiánusok jellegzetes koponyaformáját, pedig Rákosi sejteése szerint angolszász koponyát kellene ölteniök, hiszen angolul beszélnek. Nyilvánvaló, hogy éghajlat, táplálkozás, ivóvíz, társadalmi berendezkedés, mindez adott fajtát termel adott helyen. De a nyelvet is fel kell venni a fajalakító elemek sorába, s ha a nyelv ebbeli szerepét Rákosi nagy eszének egy villanása látszólag túlbecsüli, az legföljebb megmutatja, mennyire imádta ez a művész a maga nyersanyagát, mennyire legbecsesebbnek, legfontosabbnak tartotta. S ha visszafordíthatjuk valakire ad hominem érveléssel, amit maga mondott, bizonyára visszafordíthatjuk Rákosi az azt a sokat hangoztatott mondatát, hogy hit nélkül nincs nagyság. Ő valóban nagya volt annak a nyelvnek, amelyben az apostolok tündöklő fanatizmusával tudott hinni.

Óriás volt, akiből két ember is kitellett: színműíró és publicista. Valaha még egy harmadik, egy regényíró is megszületni kívánkozott benne, de az elégett a másik két Rákosi Jenő lángjában. Az a regény, amelyet írt, egyfelől tele van drámai elemekkel, másfelől már eredendően egy gigászi vezércikk körvonalait hordja a témájában. Lehet, hogy ennél nagyobb regényt nem egyet írtak már, de drámaibb vezércikket egy város magyarosodásáról aligha.

Maradjunk tehát írói lényének teljesen kialakult kettősségénél, amelyet tisztán látott maga is, sőt tudatosan tenyészteni igyekezett. Maga mondta, hogy két író él benne. Az egyik, aki a szerkesztőségben dolgozik a közélet viharos lármája közepette, mindenkié. A másik, aki megbúvik kedvenc munkájával az otthon csendjében, csak a sajátmagáé. Két különböző módon dolgozó két külön író lakott így az egy emberben, s az egy emberben a kétféle mesterség egyformán kialakította a maga nyelvét.

Más ember akkor húz ünneplőt, ha kimegy a világ elé, otthon kényelmes ingujjra vetkezik. Rákosi Jenő, a tartózkodó modorú és a közvetlenségben is mindig mértéket tartó karakter, a külső világ előtt sem mutatkozott soha ingujjas modorban, ha pedig otthon magára maradt a drámatémájával, egyenesen frakkot öltött. A színműírás neki ünnepi ajándék volt, amellyel a jólvégzett közéleti munka után sajátmagát megjutalmazta, s minden darabján megérzik a boldog ünnepiesség, amellyel úgyszólván áldozati szertartást játszott a múzsa előtt.

A múzsa. Ez a szó közel hoz a Rákosi-darabok nyelvéhez. Elvénhedi szó bizony, a nyelvújítás korának mitologizáló szertartásossága óta, amikor káriszok, múzsák és nio-bidák népesítették be a széphalmi berkeket, sok víz lefolyt a Léthén, s aki ma a múzsáról beszél, ha irodalomról van szó, azt az önképzőkörbe utasítjuk. És íme: Rákosi Jenő mégis a koturnus vádjának veszedelme nélkül használhatta ezt a szót, nála ez a szó sosem volt ósdi, és senki el nem mosolyodik, ha írásait olvasva a múzsákról hallja őt beszélni ugyanolyan modern hangon, mintha rotációs gépekről beszélne. Mert ő, aki mindennap szabatos véleményt formált a legmodernebb irodalmi jelenségekről, ugyanakkor a klasszikus görög és latin drámai irodalmat, Shakespearet és Moliéret eredetiből tudta olvasni és fordítani, és ha ilyen hatalmas kultúrájú toll a múzsát emlegette, az nem köznapi szóhasználat volt, hanem a hívő ünnepi emelkedettsége. Ha a propellerkapitány viharról beszél, mosolyogni kell rajta, de ha Kolumbusz Kristóf használja a vihar szót, akkor hirtelen az óceán tárul ki előttünk félelmesen komoly nagyságával. Ha Rákosi Jenő az írói ihlet jelzésére a mitológiai képhez fordul, akkor nem letűnt irodalmi korszakok kopott kliséjét használja, hanem a klasszicizmuson nevelkedett saját égő hitét, amely mindig tiszteletet kelt, akár görög síp hallatszik be az ablakon, akár Jazzband.

Mivel neki mindig áhítatos ünnep volt a múzsával való társalgás, ennek a társalgásnak a nyelve magasan szárnyaló, mint egy liturgiáé. Jambusokban írt, hacsak nem bohózatot. Dialektikája a görög drámák széles árával ömlik s a színektől nehéz képek Shakespeare-kedvelő pompáját hömpölygeti magával. Más író így mondaná: „Herceg, figyeltem menyasszonyodat, tízszer is a litván követen kaptam pillantását.” Rákosi ezt írja: „Szemem, mint sólyom leste meg az ő galambszemét s tízszer csapott reá, amint a litván küldöttére szállt.” Vagy lapozzuk fel találomra az „Endre és Johanna” egy oldalát. Endre:

„És most színlelés, hidegvér, nyugalom! A bosszúval jóllakni hidegen kell. Ha mohón és forrón kapod, megéget. Oh hideg leszek, akár a sarki fagy, kitől siket érczé mered a kén-eső, s kegyetlen, mint az ekevas, amely az anyaföld testét hasogatja fel a táplálékért.” És ez az ünnepélyes páthosz nemcsak a véres tragédia emelkedettségekor jelentkezik. Ha „A szerelem iskolája” című vígjáték jambusai között rábökünk egy mondatra, az ébredő szerelmét érző Stella csodálkozva így tűnődik: „Agyamban még a trónon ül az ész; de érzem, még vannak más lakók is bennem, kik jog nélkül élvén eddig, jogért kiáltanak és zendülést indítanak az ész uralma ellen.” Ez az ünnepi lüktetés nem más, mint annak az írónak izgalmas szívedobogása, akit áhítatos tiszteletre indít az a gondolat, hogy most egyazon mesterséget űz a nagy Dárdarázóval.

Nem lehet tagadni, néhol ez a nyelv mintha poros volna már. Egy-egy helyen a régi kötetek finom porhamva lebeg a sorokon. De itt valamit nem szabad elfelejteni. Rákosi hatvanhat évvel ezelőtt írta az „Aesopus” című darabot. Még az abszolutizmus alatt. Különös elgondolni, hogy aki ezt a darabot alkotta, nemrégiben még itt élt és dolgozott közöttünk, és ha alkalom adódott, velünk is szívesen elüldögélt a vacsora mellett, mint ahogy az „Aesopus” idején a Kávéforrás törzsasztalánál ült, még csak nem is a régen megboldogult Tóth Bélával, hanem annak atyjával, Tóth Kálmánnal. Az a Prielle Kornélia, aki a darab főszerepét játszotta, a próbák közeiben még Petőfi Sándorral való szerelmi regényéről mesélhetett a szerzőnek. Mikor ez a szerző az Aesopust írta, „Az ember tragédiája” friss könyv volt még, Herczeg Ferenc és Bródy Sándor még meg sem született e világra. Az „Endre és Johanna” negyvennégy éves darab, és Rákosi Jenő utolsó színdarabja, a „Tárgma királyné” is szinte harmincéves már. Ezekkel az emberöltőket jelző számokkal kell helyes nézőpontot adni a színműíró Rákosi nyelvére irányított pillantásnak. Az ő életkorából, amellyel pátriárka-hivatását a sors külön meg akarta jelölni, kitelik három irodalmi generáció. Irodalmi divatok jöttek és mentek, hatvan esztendő alatt hallatlan nagyot fejlődött a magyar nyelv, és verselő képessége azóta már odajutott, hogy sokszázéves hagyományokra épült nyugati nyelvek verselési bűvész-feladatait is játszva megoldja. Ennek a nyelvművelő hadjáratnak mindig éppen ő járt legelső sorában, és éppen Rákosinak kell megköszönnünk főként, ha Rákosi egy pár hajdani szava és szófűzése azóta elavult. De elég egy gyenge lehellet, hogy itt-ott eltüntesse hatvan esztendő porszeméit, és mindent összevéve, bámulattal illik adóznunk darabjaiban annak a virulva duzzadó, gátakat feszítő költői lendületnek, amely színpadi nyelvét ma is eleven életben tartja.

Pedig Rákosi Jenő két nyelve közül nem is ez az ő nagyobbik dicsősége. Magyar író részéről a színműíró Rákosi nyelvét tisztelet és bámulat illeti, a publicista Rákosiét rajongás.

Kazinczy Ferenc óta nincs magyar író, akinél az írásmesterség úgy cél mint eszköz gyanánt ilyen egymásba olvadó nagy egységet alkotott volna. Kazinczynak is arra való volt maga-alkotta írói nyelve, hogy agitálni tudjon vele, de az agitációja viszont arra való volt, hogy a nyelvet megteremtse. Rákosi Jenőben ugyanez a történelmi szükség ismételte meg magát egy másik nagy ember útján, nála is ugyanúgy a nyelv volt eszköze az agitációnak, s egyben az agitáció volt eszköze a nagy célnak, a nyelvnek. Mind a ketten oly

katonához hasonlítanak, aki kardot ránt a lefegyverzők ellen, hogy kardját megtarthassa. Ugyanaz a kard az eszköz, és ugyanaz a cél is.

Mint cél, a magyar nyelv Rákosi Jenő olyan égen ragyogó jelmondata volt, mint az „in hoc signo vinces”. Az ő harminc millió magyarja alatt nem harminc millió magyar állampolgárt kell érteni, hanem harminc millió magyarul beszélő állampolgárt. Az 3 esztétikai filozófiája szórói-szóra abból indult ki, hogy a nemzet csakugyan nyelvében él, ő azonosította a nyelvet a nemzet életével, állambölcsészeti programot csinált a magyar nyelvből és ugyané politikai programból vonta le magának művészi hitvallását. Abban a közéletben, amelynek emberöltőkön át leghatalmasabb glosszátora volt, mindig ez az egy érdekelt: az általános titkos választójogról alkotott felfogásában a nemzetiségi nyelvek szívósságának veszedelme vezette, a nemzeti követelések körül támadt kavardásban a magyar vezényleti nyelv lebegett előtte, külpolitikájának az a gondolat volt a rejtett magva, hogy a bismarcki Németország és Ausztria szomszédságával születő egységes német nyelv-tenger még erősebb hullámokkal fogja csapkodni a magyar nyelv kis szigetét. Egész lénye annyira ezé a gondolaté volt, hogy mint egy szenvedelmes ikonoklaszta, szót emelt a modern külföldi nyelvek általános tanulása ellen is, például hozván fel a külföldi nyelveken alig beszélő skandináv országok virulóan belterjes nemzeti kultúráját, viszont hevesen lándzsát tört a klasszikus nyelvek tanulása mellett, mert hitvallása szerint ezek fakuliatív jellemképző és gondolkodás-tisztító eszközök. Legjobban a német nyelvtől féltette az országot, és Ignaz von Vogel unokájának szinte lángot vetett a tolla, ha a magyar nemessé lett Rákosi Jenőnek valami germanizmust kellett kipécéznie.

Hogy a klasszikus filológia hatását félelem nélkül engedte rá nyelvi kultúránkra, abban a történeti tradíciók óriás távlatú hite keresendő. Ha életmunkája eszközének, nyelvének, őseit keressük, olyan vonalon megyünk végig, amely nemcsak nyelvi, hanem történelmi program is. A láncszemeken át Pázmány Péterig jutunk vissza, sőt még tovább mehetünk: egyenesen Werbőczy latin kultúrájába. Rákosi Jenő nyelve a Horácius-olvasó magyar táblalíróé, amelynek keleti színpompáját az ezeréves latin hagyomány pompa? logikájának bordájában szövik a világ legszebb mondattanává. „Ahol a mi sorsunk vásznát szövö a Gondviselés, – mondja ő, – százfelől futnak össze a szálak, de a mi Géniuszunk sodorja és ami idegen fonalat belesodor a mi sorsunkba, az nem gyöngíti, hanem erőssé teszi azt a vásznat.” Színmagyarul van ez mondva, de ha latinra akarod fordítani, szavainak rendjén aligha kell változtatni bármit is. Mégis, magyarsága köteteken keresztül szeplőtelen, és valósággal illatot ad, mint a frissen sült falusi kenyér.

És milyen remek szerszám volt ez a nyelv ebben a tollban! Tiszta és világos, mint a gondolat, melyet ki kellett fejeznie. Színes, fordulatos, elmés, mint az okoskodás, amely vezette. Lendületes, tüzes, mint annak bajvivő kedve, aki küzdött vele. Magyaros, zamatos, mint a szellem, amelynek szolgálatában állott. És mindehhez képei, azok a meglepő, mindig következetesen végigvitt képek, stílusának oly színesen hirdető jelei, hogy róluk minden aláíratlan írását tüstént meg lehetne ismerni. Mikor a magyar nyelvbe olvadt és teljesen felszívódott idegen hatásokról beszél, ez jut eszébe: „A magyar nyelv, mint a húsvéti harangszó, a saját aranyát megtartva, felvette magába mindazoknak a hatásoknak az ércét, amely ércet egy jó haranghoz kellene.” De egyet fordulata és új képpel

szövi tovább: „Mi száz meg száz éve ittunk a műveltség minden forrásából; nem néztük, hogy mily sziklából eredt a forrás, ittunk belőle, hogy felfrissüljünk, táplálkozzunk, hogy erőt nyerjünk belőle, de olyan forrás, amelybe öngyilkos szándékkal beledobtuk volna magunkat, olyan forrás nincsen.” És így tovább, bámulatos gazdagságban, soha ki nem fogyó bőséggel torlódnak a képek, tárlattá avatva minden cikket, emelkedett zengéssel, ha kellett, öldöklő gúnnyal, ha arra volt szükség. Akárcsak a lovassági kard, amely elmés és fürge tud lenni, mint az olasz tör, de olykor hatalmasat sújt, és akkor borotvaélesre fent pőrölyként rettenetes fegyver. Itt nem idézzük, mert az egész írást kellene idézni, de érdemes elolvasni, hogyan válaszolt Vázsonyi Vilmosnak 1913-ban Aradon a történelmi középosztály hitványságáról mondott beszédére. Abbén megmutatkozik, mit tud a tehetséges toll, ha haragszik.

Ez bezzeg nem a jambikus színműíró nyelve. Ez a nyelv nem vehetne részt az Akadémia valamely tragédia-pályázatán, mert attól kellene tartani, hogy ott felrobban rop-pant belső hevétől. Mai nyelv ez, ahogy ma sem tud írni más, ízéig-véréig modern, mégis tisztos és magyar, egy húszéves harcos tűzével égő bámulatos aggastyán nyelve, amely elkezdett fejlődni a közeledő Deák-éra első hajnalhasadásával és azóta nőtt, haladt, frissült az ország egész kultúrájával minden áldott nap. Nemcsak maga fejlődött, más tollaknak is diktálta a tempót.

Ebben is csak az egy Kazinczyhoz hasonlítható: nyelvemelő munkájának fáradhatatlan és hősi voltában. Ma könnyű igazat adnunk neki abban, hogy Academia helyett a gymnasiumban is Akadémiát és gimnáziumot írunk. De hadjárata elején szinte egyedül állott, pedig nem kisebb veszedelemmel kellett megküzdenie, minthogy komikussá válik és egy egész ország fog nevetni rajta. Mégis elindult egymaga, csupán vehemens hitének egy szál pennájával, és közben folyton messzebbre ragadta sajátmagát is, mert félúton nem állhatott meg. „A mi magyar Akadémiánk azt követeli tőlünk, hogy minden nyelv törvényeit respektáljuk, csak a magunk magyar nyelvének törvényeit ne.” Súlyos szó volt ez akkor, mikor az Akadémiának célzott minden nyilvessző Gyulai Pált találta a harcban. De győzött: magát a kormányt szorította neki az Akadémiának. Megváltoztatta az egész ország helyesírását, ma is az ő elvei alapján követjük az ortográfiát. Már tudniillik, aki tud helyesírást. Egyszerűen győzött: az idegen szavak fonetikus helyesírásával új, magyaros szint adott az írói nyelvnek, bizonyos magyartalan szavakat, szófüzéseket, kifejezéseket adázul kiüldözött az egész sajtóból és szépirodalomból, és lapja szerkesztőségében riasztó fali cédulák tömege figyelmeztette az újságírókat, mely kifejezésektől kell félnie, mint a tüztől.

Felemelő látvány visszanézni Rákosi Jenő egész pályájára. De különösen felemelő visszanézni arra a hadjáratra, amelyben egyetlen ember tüneményes heve és ragyogó tehetsége folytán egy egész nemzet nyelve újjászületik. Mikor ma mégis olyasmit kell olvasnunk, hogy: „el-e enyészhetik”, vagy olyasmit, hogy: „ha meg is halt”, meg kell kérdeznünk: elenyészhetik-e munkája, ha ő maga meghalt is?